

Ocjena i procjena

Dževad Termiz - *Univerzitet u Sarajevu*

Sažetak

Ocjena je zasnovana na prethodnom saznanju i osposobljenosti za njegovu primjenu, a povezana je sa procesima opažanja, predstavljanja, zamišljanja i mišljenja, mjerenja (odnos kvalitativno-kvantitativno), logičkim valencijama i logičkim oblicima mišljenja - pojam, stav, sud, zaključak.

Ocjenu prvenstveno i pretežno treba shvatiti kao dijagnostičku, a procjenu prognostičku. Procjena je nužno povezana i prožeta ocjenama, na njima zasnovana, sljedejuća.

Procjena se može shvatiti kao dinamički proces kojim se izražava složen sistem kvantitativnih i perspektivno vjerovatnih ocjena.

Procjena se zasniva na sistemu izgrađenih i pretežno provjerenih standarda i realizuje se definisanom procedurom u kojoj bitnu ulogu ima komparacija.

Ne treba izgubiti iz vida da i ocjenjivanje i procjenjivanje spadaju u red takozvanih intuitivnih metoda mjerenja.

Ključne riječi

ocjena, procjena

Sve što ima oblik i u društvenoj stvarnosti se manifestuje kroz (posredstvom) neke forme, nesporno je na neki način i kvantitativno određeno. Kvantitativno određenje može se identifikovati kao obim, količina, učestalost, trajanje - dakle može se utvrđivati dimenzioniranjem sastava, aspekata, svojstava, itd.

Nesporno je da se kvantitativna određenja otkrivaju raznim vrstama mjerenja. Međutim, utvrđivanje kvantiteta faktički ne započinje tek namjernim, ciljnim procedurama mjerenja, već otkrivanjem i formulisanjem činjenica odnosno iskaza o činjenicama, dakle konstatovanjem činjenica. Za društvene nauke važne su činjenice društvene stvarnosti¹, a to znači najširi krug činjenica.

A šta su „činjenice“? Pođimo od stanovišta I.S. Narskog² koji negira mogućnost definisanja „činjenica uopšte“ jer je sve „neka činjenica“. Ovaj stav postavlja pitanje definisanja opšteg, što je raspravljeno u izlaganju o definiciji i definisanju. Ipak, moramo mu simplifikovati definiciju činjenice B. Šešića³: „činjenica je misaono-čulnom delatnošću utvrđeno objektivno-realno postojanje neke stvari; pojave, procesa, dešavanja, osobine ili odnosa tih predmeta saznanja. „...“ Činjenica je uvek u osnovi, delimična, posebna, individualna i konkretna ...“. Daleko od toga da ovu definiciju smatramo savršenom i završenom i da nemamo u vezi s njom nikakvih pitanja i kritičkih opaski. Naprotiv. Ali, ona kao polazna radna definicija inicira razmatranje uloge kvantifikacije, mjerenja⁴, u konstatovanju činje-

¹ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, TDK "Šahinpašić", Sarajevo, 2003, str. 247-252.

² Narski, I.S.: Konceptija istine, časopis Dijalektika br. 1, Beograd, 1968, str. 21.

³ Šešić, B., Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 198.

⁴ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, str. 255-258.

nica. Jer, kad kažemo: „činjenica je da ...“, onda se „na osnovu analize ovog iskaza, lako uveravamo da taj iskaz, pored činjeničkog, empirijskog, sadrži i mnoge teorijske odredbe ...“. Zabluda je da „svaka činjenica prosta i jedna“. A sve činjenice se mogu podijeliti: na (1) čulno iskustvene i praktičke činjenice i (2) teorijske činjenice⁵. Za naša razmatranja važan je iskaz: „(3) od teškoća i netačnih merenja svojstava pojava“ ... „različiti rezultati se često dobijaju i pri merenjima pojava, čak i pri merenju jedne iste pojave, često se dešava da se „konstatuju različite, čak protivurečne činjenice“.

Dakle, već pri konstatovanju činjenica javlja se mjerenje, a samo konstatovanje ima svoju empirijsku (predmetnu) i misaonu komponentu. Jer činjenica je pojava - dio pojave - koji ima svoj oblik i forme manifestacije i koja se pri opažanju, zapažanju, određivanju zamišlja u njenim kvalitativnim i kvantitativnim svojstvima. To prvo mjerenje prilikom zamišljanja je intuitivno mjerenje, ono je ocjena.

Zašto ocjena a ne procjena? Poštujući redoslijed u razmišljanju pri čemu se krećemo od opažanja predmeta ka njegovom predstavljanju, a potom ka mišljenju o predmetu, ne možemo izbjeći činjenicu da mi pri opažanju i predstavljanju, pod prisilom situacije, formiramo stav da je to neki određeni kvalitet i to, po pravilu da je moguće da je TO taj određeni kvalitet, te da TO, konkretno, opažanje ima obim, masu, trajanje, itd. – ili da se o masi ne može govoriti. O nepoznatom predmetu to je samo predhodna ocjena – utisak. Ona može biti tačna ili netačna, ali u svim slučajevima ona je podvrgnuta provjeravanju već u fazi predstavljanja, a pogotovo mišljenja kojim dolazimo do konstatovanja pojava.

Da li je ocjena trenutan čin ili je to proces? Da li je ocjena proizvoljan determinisan čin – proces? Ova dva pitanja su naizgled suvišna jer po formi iskaza ocjena, davanje, određivanje ocjene trenutan čin. Faktički, ocjena je proizvod veoma složenog procesa ocjenjivanja, više-etapnog i višefaznog, te višeslojnog.

Podsjetimo se: opažanje⁶, predstavljanje⁷, mišljenje⁸; kvalitet-quantitet. Možemo zaključiti da je **ocjena** samo posljednji čin u složenom procesu ocjenjivanja kojim se iskazuju (utvrđuju) tri bitne odredbe: a) odredba kvaliteta; b) odredba kvantiteta; c) odredba stepena istinitosti (valencija)⁹. Uzmimo za primjer sljedeća dva iskaza – ocjene: a) „Izgleda da je to na putu kamion“; b) „To je krupna izjava“.

Razmotrimo prvu ocjenu. Na nekom putu, na nekoj udaljenosti od nas, subjekt opaža kretanje nekog motornog vozila, ali mu udaljenost ne dozvoljava da sa sigurnošću utvrdi – identifikuje to vozilo. Svoju ocjenu koju sam smješta u valenciju „moguće“, zasniva na svom znanju i iskustvu sa motornim vozilima, putevima, vizurom i perspektivom, brzinom kretanja. On tom ocjenom saopštava vizuelni (čulni) i intelektualni utisak, zasnovan na

⁵ Šešić, B., Osnovi metodologije društvenih nauka, Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 200.

⁶ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, str. 39-40.

⁷ Ibid

⁸ Ibid

⁹ Termiz, Dž., Milosavljević, S., Uvod u metodologiju politikologije, DAX „Trade“, Sarajevo, 1999, str. 102-104

Milosavljević, S., Radosavljević, I., Osnovi metodologije političkih nauka, III izmenjeno i dopunjeno izdanje, Sl. Glasnik, Beograd, 2006, str. 136-142.

mnoštvu raznovrsnih pitanja o okolini i činionicima situacije, o predmetu i zbivanju, o tome šta je taj predmet, koliki je on i koji je stepen istinitosti date ocjene. Jer, tekst koji analiziramo stvarno kaže: Tamo na nekoj udaljenosti od nas, postoji nekakav put; tim putem se mogu kretati motorna vozila; mi vidimo da se tim putem kreće motorno vozilo; na osnovu našeg čulnog opažanja i našeg znanja o putevima, kretanju motornim vozilima, vidljivosti i sopstvenom vidu, mi zaključujemo, u momentu davanja iskaza da je moguće da opaženo vozilo jeste kamion. A to nas upućuje na jednu konstataciju i jedno pitanje:

Konstatacija: Ocjena, i ako je „intuitivna“ ne može biti proizvoljna, već je determinisana predhodnim znanjem, iskustvom i osposobljenošću, osobinama i karakteristikama ocjenjivanja.

Pitanje: Da li je ocjena **sud**¹⁰ ili **zaključak**¹¹ ili je samo **stav**¹²? Ako je ocjena smo jedan čin ona može biti intuitivan sud-činjenični, vrijednosni ili drugi. Ali ako je ocjena proizvod složenog, više-etapnog ili višefaznog procesa u toku koga se povezuju i upoređuju standardna i sasvim nova saznanja i uzajamno se kompariraju, onda to ne može biti samo sud, već mora biti zaključak.

Drugi primjer: „To je krupna izjava“; Takođe je ocjena, ali izjava nije materijalni predmet i ne može se materijalno dimenzionirati. Nesumnjivo, i ovom prilikom ocjenjivač je dao (iskazao) ocjenu o kvalitetu (izjava), kvantitetu (krupna) pojave i valenciji (jeste – dakle izvjesno ili nužno).

Bitna razlika između prve i druge ocjene je u tome što je predmet ocjene strogo materijalan i objektivno postojeći te je, u tom smislu, podoban za mjerenje – kako egzaktno, tako i zasnovano na parametrima koji imaju materijalno-objektivna svojstva. Ocjena je poželjna samo u tom početnom momentu opažanja i neodređenosti, ali ona nije nužna. Vozilo koje se kreće putem moguće je egzaktno identifikovati.

Međutim, tačnije suprotno tome, i ako je izjava o kojoj je riječ društvena realnost i činjenica te realnosti, ona je subjektivna, a subjektivna je i ocjena te izjave. To praktično znači da mi nemamo nijedan materijalno-objektivan parametar. Da bismo mogli pristupiti shvatanju ocjene, moramo prvo jasno utvrditi značenje izraza „krupna“. Očigledno je da se ne ocjenjuje obim forme izjave (koliko riječi, koliko slogova, glasova, koliko minuta trajanja, itd.) već se ocjenjuje kvalitet, svojstva izjave po nekim kriterijumima. Najčešće, ti kriterijumi su: a) domašaj dejstva izjave kao instrumenta djelovanja; b) sadržaj čiji je saopštavanje izjave otkriće, odluka, i slično; c) po posljedicama koje izaziva, odnosno po mogućnostima koje otvara. Bez identifikacije značenja¹³ izjave, nije moguće ocjenjivati je. A da li izjava saopštava baš ono što ocjenjivač razumije kao sadržaj i značenje ocjenjivača, posebno je pitanje komuniciranja. Šta više, pitanje je da li je autor izjave pridavao značenje i

¹⁰ Termiz, Dž., Milosavljević, S., Uvod u metodologiju politikologije, str. 112-123.

¹¹ Ibid, str. 64-69

¹² Termiz, Dž., Milosavljević, S., Praktikum iz metodologije politikologije, Sarajevo, 2000, str. 87-111.

¹³ Termiz, Dž., Milosavljević, S., Naučni osnovi savremene analitike, „Grafit“, Lukavac, 2008, str. 45-50.

Termiz, Dž., Bezbjednosna analitika, „Grafit“, Lukavac, 2008, str. 457-458.

značaj izjavi koju je ocjenio ocjenjivač. Autor izjave može tu izjavu smatrati običnom, tekucim a ne krupnom.

Datim prikazom samo smo htjeli da ukažemo na činjenicu da svi predmeti ocjenjivanja nisu ni približno jednako dostupni i podobni za ocjenjivanje, te da se neke ocjene osnovanije, pa time i tačnije i istinitije od drugih. Već standardni predmeti ocjenjivanja omogućavaju i standardizaciju procedure ocjenjivanja pa i standardizovane ocjene, što daje mogućnost za njihovu objektivizaciju.

Jedan od načina objektivizacije ocjene je kolektivno odnosno grupno ocjenjivanje. „Više očiju više vidi“, kaže se u našem narodu. Da li je u nauci baš tako? Nama izgleda da je nužan element valjanosti ocjene kompetentnost njegove osposobljenosti da primjeni standarde procedure ocjenjivanja.

Kolektivna ocjena može biti kolektivna ocjena:

- a) malog broja istovrsnih eksperata – jednoglasna;
- b) malog broja istovrsnih eksperata – većinom;
- c) malog broja eksperata – bez saglasnosti oko ocjena;
- d) velikog broja eksperata, itd.

Da li je kolektivna ocjena zaista „objektivizirana“ i tačnije – istinitija od individualne? Moguće je, ali nije nužno. Kod potpuno novih otkrića – potpuno novih predmeta ocjene vrlo je vjerovatno da jedan visoko kompetentan ocjenjivač bude u pravu, a da ostali griješe. Izgleda da se može postaviti pravilo: što je viši stepen standardizacije predmeta i procedure ocjenjivanja, to je kolektivna ocjena pouzdanija – i obrnuto.

Zaključak: ocjenjivanje je nužno u raznim etapama i fazama naučnog i saznanja uopšte i osnovano je na predhodno sistematizovanom, provjeravanom saznanju i osposobljenosti za njegovu primjenu. Objektiviziranje ocjene obavlja se prvenstveno komparacijom nepoznatog sa poznatim i kolektivnim, ekspertskim i demokratskim ocjenjivanjem. U principu, ocjena nikada nije sasvim tačna i istinita, ali može dostići i najviši stepen vjerovatnosti.

U literaturi se veoma često izrazi „ocjena“ i „procjena“ pominju zajedno. Nije li, u suštini, to isto? Ako nije, u čemu je bitna razlika.

Već etimološka analiza termina „procjena“ ukazuje na bar dva momenta. Prvo, u osnovi riječi „procjena“ ima indicija da ona obuhvata i riječ „ocjena“ i da iz nje, uz oslonac na nju, slijedi. Prema tome, ocjena je osnovnija, procjena zasnovanija. Drugo, riječ „procjena“ indicira shvatanje da ona prvenstveno govori o kvantitativnoj komponenti pojma čija je kvalitativna komponenta već poznata i dovoljno određena. Procjena se, izgleda, prije svega, bavi količinom, učestalošću, rasprostranjenošću, vrijednošću i vjerovatnošću neke pojave, procesa, nekog zbivanja i (ili) dešavanja i njegovog ishoda. U dnevnom životu imamo procjene vrijednosti raznih stvari radi i kroz utvrđivanje cijene, u vojsci imamo procjenu snaga protivnika, prilikom prirodnih nepogoda i katastrofa imamo procjenu štete, itd. Sve vrste planiranja i programiranja – svi planovi i programi, samo su sistematizo-

vane i po određenim pravilima povezane ocjene o kvalitativnoj komponenti i procjene o kvantitativnoj, čime je izgrađen jedan sistem vjerovatne spoznaje budućnosti koja je izražena kao: „ ako – onda“.

Ni procjena, kao ni ocjena, ne mora biti tačna! Šta više, ona može biti i sasvim pogrešna jer se radi prvenstveno o budućem, još neutvrđenom, na osnovu sadašnjih saznanja i s uvažavanjem veoma ograničenog broja obavještenja i standarda prihvaćenih i označenih kao „ relevantni“. U prethodnom izlaganju upotrijebili smo izraze *indicira* i *indicija*. U ovom izlaganju njihovo je značenje „ ukazuje na mogućnost da je ...“, ali ne i : „ pokazuje da to jeste ...“. Naime, procjene se često vrše i na osnovu posrednih podataka i na osnovu izvedenih postulata, za razliku od ocjena koje se formiraju po pravilu, u neposrednom odnosu sa predmetom. Može se smatrati da ćemo se u političkoj stvarnosti susretati sa nužnim odstupanjem od predhodne tvrdnje kada se radi o ocjeni i procjeni političke situacije. Mi, naravno, ne tvrdimo da u društvenim naukama određena pravila i pravilnosti ne mogu imati izuzetke. Međutim, u konkretnom pitanju nemamo dileme: postojeću situaciju, sa kojom imamo određene neposredne veze **ocjenjujemo**; predstojeću, na osnovu postojeće, **procjenjujemo**! Ipak, određene teškoće nastaju kad utvrdimo da i prilikom ocjenjivanja određene situacije, neki njeni segmenti ili elementi moraju ili samo mogu biti procjenjivani. Uzmimo za primjer ocjenu nataliteta u periodu od posljednje četiri godine, uključujući i tekuću. Pretpostavimo da raspoložemo egzaktnim podacima o broju rođenih i sada živih u periodu od 01. 01. 2003. godine do sada. Za taj period imamo egzaktno mjerenje, a ocjena je samo pridavanje vrijednosne komponente (dobar-loš, povoljan-nepovoljan, poželjn-nepoželjan, itd.). Međutim, godina nije završena, a mi ne raspoložemo podacima o rađanju i nastavku života rođenih u to i prethodno razmatranom periodu. Za taj period za koji nemamo podatke, mi vršimo manje-više osnovanu procjenu, i povezujući i uklapajući je u cjelinu, formiramo ocjenu koja može biti približno tačna i pretežno istinita! Kretanje nataliteta u predstojeće dvije godine možemo samo da predviđamo, a na osnovu predviđanja je **procjena**. Shodno tome, ocjena je prvenstveno i pretežno dijagnostička (ali ne i isključivo), a procjena prognostička.

Procjena je nužno povezana i prožeta ocjenama, na njima je zasnovana i sljedejuća je. Ona je dinamičan proces kojim se izražava prvenstveno složen sistem kvantitativnih i perspektivno vjerovatnih ocjena. Zasniva se na sistemu izgrađenih i pretežno provjerenih standarda i realizuje se definisanom procedurom u kojoj bitnu ulogu ima komparacija. Kao i ocjenjivanje i procjenjivanje spada u red takozvanih intuitivnih metoda mjerenja (skaliranje joj posvećuje tri skale¹⁴: nominalnu, ordinalnu i konvencionalnu) zato što se njima ne mogu utvrditi tačne veličine valjanim mjerama, već samo izvjesnim parametrima, angažovanjem subjektivnih intelektualnih i drugih sposobnosti, ostvariti približnu tačnost dakle i određeno odstupanje od tačnosti.

¹⁴ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, str. 267-268